

Нескінчені розмови

КУПИТИ

Ідея цієї книжки народилася в Євгенії Кононенко, письменниці і дослідниці культури, після прочитання «Приватної книгозбірні» Борхеса, де висловлені думки великого мислителя про найславетніші літературні шедеври. Це видання така ж маленька бібліотека, що стала келією для письменниці, яка перечитує знакові книжки і пише про них, як про своє життя біженки у Франції. І свою культурну ідентичність. І культуру як нескінчену розмову, яка уривається, проектуючи на сучасні реалії рядки поезії Лесі Українки, коли від одного слова розкрилася в душі труна: «Мої друзі не витримують напруги діалогу, і протягом другого року війни я потрапляю у простір тих розмов, коли співрозмовник перебиває, уриває фразу, якщо в ній посягають на його світогляд. У просторі небажання йти до кінця. У просторі героїчної омани й боягузтва. У просторі бажання ідеалізувати своїх і демонізувати всіх без винятку чужих». Видання містить ілюстрації знакових літературних місць, які відкрила для себе авторка.

НЕСКУФ РОЗМОВ

СВІТІЛЯ
КОНОНЕНКО

Анотація

Ідея цієї книжки народилася в Євгенії Кононенко, письменниці і дослідниці культури, після прочитання «Приватної книгозбірні» Борхеса, де висловлені думки великого мислителя про найславетніші літературні шедеври. Це видання така ж маленька бібліотека, що стала келією для письменниці, яка перечитує знакові книжки і пише про них, як про своє життя біженки у Франції. І свою культурну ідентичність. І культуру як нескінчену розмову, яка уривається, проектуючи на сучасні реалії рядки поезії Лесі Українки, коли від одного слова розкрилася в душі труна: «Мої друзі не витримують напруги діалогу, і протягом другого року війни я потрапляю у простір тих розмов, коли співрозмовник перебиває, уриває фразу, якщо в ній посягають на його світогляд. У просторі небажання йти до кінця. У просторі героїчної омані й боягузтва. У просторі бажання ідеалізувати своїх і демонізувати всіх без винятку чужих». Видання містить ілюстрації знакових літературних місць, які відкрила для себе авторка.

Усі права застережені. Жодну частину цього видання не можна перевидавати, перекладати, зберігати в пошукових системах або передавати в будь-якій формі та будь-яким засобом (електронним, механічним, фотокопіюванням або іншим) без попередньої письмової згоди на це **ТОВ «Видавництво Анетти Антоненко»**.

ISBN 978-617-553-071-9

© Євгенія Кононенко, 2024

© Видавництво Анетти Антоненко, 2024

Епіграф до епіграфа

...Порвалася нескінчена розмова.
Тремтить вона, мов порвана струна...

Леся Українка добре знала цей болючий, іноді навіть нестерпний стан нескінченої розмови, коли співрозмовник не може, або не хоче підтримати діалог на тому високому реєстрі пошуку істини, на якому його було розпочато. І або уриває спілкування, або починає вимовляти ті слова, які є підміною смислів розпочатого. Я неодноразово була у такому стані, коли, словами тої ж Лесі, «душу рве й гнітить нескінчена розмова». І тому за епіграф до цієї книжки я беру поетичні рядки:

Іти аж до кінця.

Бо чи не кожна книга починається з епіграфа. Навіть якщо він і не стоїть перед текстом. До своєї книги «Той Божевільний рік» я взяла за епіграф безліч разів цитований вірш 3:8 з книги Еклезіаста:

Час любити і час ненавидіти, час на війну і час на мир.

Бо від першого дня російсько-української війни зрозуміла зміст цих доти відсторонених для мене фраз. ***Час на війну та час на мир*** — це різні модуси існування, де діють різні закони. І відпрацьовані парадигми, такі доречні в мирні часи, за законами війни можуть і не спрацювати.

Але й «час на війну» не скасовує мислення. Мислення не лише в стилістиці класичного радянського рядка «всіх панів д'одної ями», (пани — то умовні вороги в найширшому розумінні), а в стилістиці діалогів драматургії Лесі Українки, коли пошук істини життя є більшою мірою цінним, ніж пошук

стратегії виживання. В ході таких діалогів ставиться не лише питання щодо предмету розмови, а й щодо того, як саме ту розмову вести. Щоб проговорити усе «до кінця», не жаліючи ні співрозмовника, ні себе.

Тож до цієї книги, яку пишу зараз, яку назвала «Нескінчені розмови», беру за епіграф ранній вірш Мілана Кундери (1929–2023), чесько-французького письменника, який прожив довге життя й помер у Парижі в рік другий російсько-української війни. Вірш з його дуже давньої єдиної поетичної збірки «Монологи» (1957). Тоді Кундера жив у Чехії, писав чеською і ще не міг знати, що на певному етапі своєї блискучої літературної кар'єри почне писати французькою. Я натрапила на цей вірш на сторінках «Третього відлуння», зібрання перекладів Григорія Кочура:

Бути поетом означає

Іти аж до кінця

До кінця сумнівів

До кінця сподівань

До кінця пристрасті

До кінця розчарувань.

Робити підсумки тільки тоді

А не раніш Не раніш

Бо може статись

Що сума життя

До смішного буде мала

Ти плутатись будеш як той школяр

Весь час у таблиці множення

Бути Поетом означає

Йти завше аж до кінця

А до свого вірша Кундера взяв за епіграф слова Ромена Роллана:

*«Ненавиджу боягузливий ідеалізм, що відвертає очі від життєвого суму і від кволості душ. Якраз народові, надмірно уважному до брехливої ілюзії урочистих слів, треба сказати вголос: героїчна омана — боягузтво. **Один тільки героїзм існує на цій землі:** пізнати життя і, не зважаючи на це, любити його».*

Мені дуже імпонує прагнення «йти завше аж до кінця». Однак, протягом року другого війни, постійно помічаю це небажання «йти завше аж до кінця». А від цього небажання виникають і героїчна омана, і боягузтво. Виникає й міцніше бажання ідеалізувати своїх і демонізувати всіх без винятку чужих. Це природний стан **часу на війну**. Є істина війни, і є істина миру. Але є й істина по той бік миру і війни.

В небажанні прийняти свій народ із усіма його негараздами й недолугостями і, «не зважаючи на це, любити його» я бачу страх справді великих почуттів. Бо ж коли приймаєш предмет любові із усіма гріхами й дуростями — то є набагато сильніше почуття, аніж коли уперто ідеалізуєш предмет своєї любові.

...Здебільшого, я в цьому помешканні сама. Тут прожила останні місяці свого життя моя дочка Аня. Сюди похмурого листопадного вечора 22-го року приїхала Уржанс, як називається у Франції служба невідкладної допомоги, яка завезла Аню до клініки, де її лікували, де вона за тиждень померла.

Помешкання, яке прихистило нас із Анею у Франції, досить велике, а якщо порівнювати із радянським типовим житлом, то величезне. Такого і у партійної номенклатури не було — після

розвалу СРСР мені доводилося відвідувати ті радянські хороби, які за Союзу належали тодішнім елітам.

Власниця цієї квартири, французька письменниця Марі-Франс Клер, невисокої думки про своє помешкання: «Тут всього 100 квадратних метрів», — сумно зітхає вона. Вони з чоловіком Клодом зрідка приїздять сюди, а постійно мешкають у великому будинку в Провансі. А я від середини 2022 року живу тут. Велика їдальня, величезна вітальня, три спальні. В одній ночують господарі, коли приїздять сюди з Провансу. Дві інші відвели мені та Ані. Тепер я тут сама. Зараз у вітальні стоїть портрет Ані. Це збільшена світлина зі знімка, який було зроблено для її документа про тимчасовий захист у Франції, коли ми прибули сюди на початку квітня 22-го. Отже, в цьому помешканні завжди присутній тихий смуток великої печалі. Моєї приватної печалі, якщо й пов'язаної з великою війною, то досить опосередковано. Взимку я запалюю свічки біля портрета Ані. А коли починається рання французька весна, ставлю в маленьку вазочку дикі квіти, які зриваю на газонах скверів на шляху додому. Так воно вже другий рік.

Чи не все своє життя я потерпала від тісноти, від того, що на малій житлоплощі товклося забагато людей. Я раділа хіба від того, що ті, хто поряд, не вміють читати думок. І от я живу сама у квартирі з кількох кімнат. Цей надмір простору дано мені як якусь химерну компенсацію за минулу залюдненість моєї приватної життєвої території. А втім, усі відшкодування, які виплачує нам доля, завжди є дуже глузливими.

Я живу в просторі оглушної тиші. Тиша в цьому закутку буквально «наливається у вуха». Чотири багатоповерхівки, збудовані на початку 70-х, стоять в оточенні височенних, вищих за них кедрів. А навкруги — мальовничі будиночки у садочках. Є нові, але атмосферу місцевості створюють старі. Старі, але не древні. Не старорежимні, а пореволюційні — йдеться про

революцію Французьку. В більшості тих будинків ніколи не світяться вікна, ніколи не відчиняються дерев'яні віконниці. Довгі зимові ночі демонструють горду порожнечу садиб, які, однаке, стоять добре прибрані, чекаючи якихось дорогих гостей в суцільному мовчанні, яке, буває, порушує лише несамовитий вітер — вітри тут якщо дмуть, то валять з ніг. Іноді мені здається, що навколо багатоповерхівок — мертве місто. Точніше, мертве селище. А втім, природа жива. Кущі квітнуть, потім з'являються плоди, а потім листя червоніє, а потім облітає.

З балконів мого тимчасового житла видно не лише різнобарвні будиночки в невеличких садах за кам'яними парканами, обплетеними козолистом. Я бачу й великі парки, а в них — замки з похилими дахами, з круглими вежами, зі шпильми. Але то не є автентичні шато французької шляхти, на кшталт тих, які збереглися в Долині Луари. Ні, тут можна бачити лише імітації середньовічних замків, побудовані ліонськими буржуа. Тодішні нові господарі життя після перемоги Французької буржуазної революції натхненно копіювали стилістику французьких «ноблів», роблячи те, що третьому стану не дозволялося робити, коли шляхта була при владі. А сьогодні і ліонська буржуазія вже не та. В найбільшому із тутешніх замків зараз розміщується Інститут Поля Бокюза, прославленого шеф-кухаря, зірки французької «високої кухні», *haute cuisine* — у Франції є не лише висока мода, а й висока кухня. В іншому замку квартирується контора грумінгу породистих песиків. І на місці тих будинків поміж кедрів, де зараз мешкаю я, теж у 60-ті роки стояв замок, в якому вже тоді кілька років ніхто не жив. Той замок, якого вже нема, був улюбленим місцем розваг місцевих підлітків, серед яких — нині славетний письменник на ім'я Ерік-Емманюель Шмітт.

Містечко називається Екюллі, воно належить Ліонській агломерації. Іноді я блукаю вузькими мальовничими вуличками між садів і парків за парканами. Зблизька все має зовсім не такий вигляд, як з висоти десятого поверху. Біля садиб припарковані автомобілі. В деяких будинках родини живуть постійно, а не приїзять на вихідні. Минулої весни з одного з таких будинків вийшов великий рудий кіт з білим животом. Він підбіг до мене і вмить почав виявляти неприховану любов: обнімати передніми лапами мої ноги, підстрибувати, щоб його взяли на руки. А потім рішуче ліг на спину, пропонуючи, щоб жінка, яка йому раптом сподобалася, пестила його білий живіт. Кіт не був дикий, у цьому районі всі коти хазяйські. Напевне, він не був обділений увагою господарів, однаке, несподівано виявив нестримну увагу до жінки, яка заблукала сюди, на вулицю із романтичною назвою вулиця Трьох Ручаїв. Я взяла kota на руки, він обняв мене за шию. Наше кохання тривало чи не пів години, я й не знала, як залишити свого несподіваного любого друга. Коли я все-таки поклала його на землю й рушила звідтіля, він пішов за мною. А потім зупинився біля якоїсь демаркаційної лінії і довго дивився мені услід. Я йшла, весь час озираючись, борючись із нестримним бажанням побігти назад, знову схопити його на руки, притиснути до грудей, гойдати його, як дитину. Я сумувала за ним, тож через кілька днів знову прийшла на вуличку Трьох Ручаїв до того будинку, сподіваючись на ще одну порцію котячої ніжності. Проте мій любий друг сидів на терасі та вдавав, що поміж нами ніколи нічого не було.

Тож я повернулася додому, не поспілкувавшись навіть з котом — про це помешкання на десятому поверсі я вже говорю «додому». В цьому домі я переклала роман Марі-Франс Клер «*Une possible voyage*». Спочатку я назвала українську версію «Коли подорож стала можливою», потім змінила український

заголовок: «Не-ймовірна подорож». Моє перебування в цьому домі також є «не-ймовірним»...

А ще в цьому домі я написала дві оригінальні книги, які також вже видано в Україні: «Драма усвідомлення Тіні» про юнгіанські підходи до драматургії Лесі Українки та «Той Божевільний рік» про мій особистий досвід першого року війни. Обидві книги не є завершеними, обидві мали б отримати продовження. Про Лесю ще стільки всього можна і хочеться сказати в тому ж реєстрі, в якому я почала, а саме: мовою юнгіанських архетипів. А книгу «Той Божевільний рік» закінчила фразою, що божевільний рік скінчився, попереду — рік здорового глузду. Мені мимоволі ніяково за ці слова. Рік другий — ще божевільніший за рік перший (якщо, зрештою, в цьому божевільному світі існують якісь градації божевільності, які вимірюються в якихось одиницях)... Перше поранення сина... У невістки були проблеми зі здоров'ям... Київ у рік другий бомбардують не менше, ніж це було в рік перший... Почалися жахливі події на Близькому Сході... Всі мої нові французькі друзі, такі душевні й співчутливі у ставленні до України, — на боці Палестини у Близькосхідному конфлікті. І багато інших божевіль, ще божевільніших, ніж у 2022 році, хоча, здавалося б, куди вже більше? У здоровий глузд, здається, влучила дурна куля, і він безславно сконав десь під нерозібраними завалами російсько-української війни.

Іноді я їду звідси в інші світи. Автобуси ходять за розкладом, який я знаю чи не напам'ять. В автобусі завжди є сидячі місця. Я знаю в обличчя мало не всіх водіїв цього маршруту. Мені здається, що й деякі з них впізнають мене як постійну пасажирку. Також мені притерлися до очей деякі пасажири, яких я бачу не вперше і не вдруге. Наприклад, ось ця африканка, яка і взимку одягає взуття на босу ногу, завжди у барвистому тюрбані. Її величезне тіло огортає шмат тканини, закріплений

під пахвами, тож її плечі і взимку оголені. В неї характерний пихатий вираз на обличчі. Що дає їй підстави так пишатися собою? Куди вона їздить? На які кошти живе?

Якщо проїхати лише дві зупинки від потойбічно тихого Екюллі, опиняєшся в галасливому кварталі містечка Тассен-ла-Демі-Люн. Це зовсім інший світ. Тут дуже жваво, багато кав'ярень, багато магазинів, багато людей на вулиці, годинник на нозі посеред невеличкої круглої площі. Але і тут, на вулиці Республіки (в кожному містечку Ліонської агломерації неодмінно є своя вулиця Республіки, вулиці Еміля Золя і Віктора Гюго, що створює багато проблем для орієнтування там новоприбулих) повно помешкань, де ніхто не живе, де новіші, металеві, або старіші, дерев'яні віконниці завжди наглухо зачинені. Куди поїхали люди із цих домівок? Що їм не сподобалося тут?

Іноді я їду до Ліона, який вже знаю непогано. Ще не на рівні внутрішніх двориків, які знають не всі корінні ліонці, але на рівні бічних вуличок і провулків. Принаймні, історичної частини міста.

— *La fille adoptée de Lyon!* Названа дочка Ліона! — називає мене Марі-Франс, коли під час її приїздів я ділюся з нею своїми враженнями після прогулянок містом.

Я буваю на цвинтарі Гійотьер, де в Саду Пам'яті розвіяно прах моєї Ані. Якщо відсторонитися від моєї приватної історії, від будь-чиєї приватної історії, розвіювання праху — це, як на мене, дуже адекватна процедура вшанування тих, хто раніше був із нами. Я цілком припускаю, що одного дня... Так, цвинтар із кам'яними плитами — то матеріалізована історія. Колись довідалася, що народна латина як перехідний етап від римської латини до сучасних романських мов збереглася саме завдяки написам на могильних плитах. Але суто по-людськи, кам'яні надгробки, до яких вже ніхто не приходить, особливою мірою

фіксують непотрібність усього того, що колись було таким значущим.

Для мене цей куточок Ліона ще є значущим. Від вокзалу Пераш, куди приїздить автобус з Екюллі, я їду трамваєм Т2 до цвинтаря. Заходжу в браму, прямую центральною алеєю, повертаю праворуч. Заходжу до маленької брами Саду Пам'яті. Огиною маленьку клумбу, наближаюся до решітки, крізь яку зсипають прах із урн. На решітці громадаються маленькі статуетки, здебільшого, це ангелики. Їх приносять родичі й друзі тих, чий прах сипався крізь ці ґрати. Із кущів виходить чорно-білий кіт, із розумінням дивиться на відвідувачів.

За закупами я не їжджу аж до Ліона, роблю їх у супермаркетах поблизу. Повертаючись, зустрічаю сусідів з інших помешкань багатоповерхівки, які вже звикли до мене, вітають мене як свою. Бо ж на початку чула: «Мадам, ми не бачили вас у нашому будинку!» Тепер вони привітно запитують, як справи, про війну, як син, чи вірю я в перемогу України, чи збираюся повернутися до Києва, а чи буду облаштовуватися у Франції?

Я піднімаюся на ліфті на десятий поверх і заходжу до порожньої квартири. На кухні виймаю продукти із сумки на коліщатках, так званої *caddie*, з такими ходять за покупками французькі споживачі, кладу їх до холодильника. Перетинаю їдальню, заходжу до спального відсіку, прямую до тої кімнати, яку господарі відвели мені як спальню й кабінет. Поки господарів нема, я можу користуватися усіма кімнатами цього помешкання. Але я їду до своєї кімнати, вмикаю комп'ютер і повертаюся в Україну. Панель новин, електронна пошта, листи від друзів і знайомих, запрошення на київські літературні події, запрошення взяти участь у віртуальних конференціях, фейсбук, телеграм, ютуб тощо. З нереально спокійного Екюллі

повертаюся в скажений гуркіт війни. З комп'ютера можуть пролунати роздери-душу-сигнали військової тривоги, бо в мене встановлені відповідні телеграм-канали, які, як підключила одного разу, не можу деінсталювати. Красуні-дикторки читають новини і ведуть розмови з різними аналітиками. Військові експерти просторікують про ситуацію на фронтах, говорять про оборонні рубежі й про якість озброєння як української, так і ворожої армії, і в їхніх діалогах я мимоволі вловлюю інтонації підлітків, які гаряче сперечаються про якусь умовну війну. Публічні інтелектуали говорять про смисли національних ідентичностей і про соціофілософські підвалини міжнаціональних конфліктів...

Іноді я розмовляю з далекими друзями і знайомими. Хтось у Києві, хтось, як і я, за кордоном, хтось оселився за кордоном іще задовго до війни. Месенджер, вотсап, телеграм, вайбер — кожен обирає той застосунок, якому довіряє. Поки ми говоримо на побутові теми, питаємо одне одного: як той ..., як та ..., все відбувається душевно і тепло.

Проте ніхто з моїх київських друзів не налаштований на розмови в стилістиці *«іти аж до кінця»*. І козирний туз на руках у них: якщо комусь із них не до вподоби якась моя репліка, в них наготові їхня: не можу далі розмовляти, в нас військова тривога, біжу в укриття!

Підтекст такий: ти сидиш в добрих у умовах у безпечній Франції, то й граєшся в пошуки істини, в дорогу *«аж до кінця»*. А в нас істина одна: як вижити, як не згинуту в тих умовах, які для нас створили кляті москалі. Кляті, я згодна, кляті, один мій троюрідний братец чого вартий...

Але не лише статус жертв війни використовують мої співрозмовники як аргументацію:

— Ти занадто швидко вилікувалася від своїх нещасть! Як ти можеш філософствувати про абстрактні речі, коли ще так мало

часу минуло після смерті Ані?

— Філософствування допомагає виходити зі ступору після великого нещастя, — починаю виправдовуватися я.

— Ну, не знаю... А чому ти не повезла прах дочки в рідну землю? Навіщо розвіяла його у Франції? — в голосі співрозмовниці бринять нотки агресії.

— Якщо тобі неприємна розмова зі мною, я не наполягаю на її продовженні, — уриваю я зв'язок. І вмить отримую записку у вайбер чи у месенджер, мовляв, та ні, яке неприємно, поговоримо згодом, ти не пропадай, озивайся!

— В тебе син на війні з москалями, а ти копирсаєшся у творчості великого Пушкіна! — аргументація ще однієї доброї знайомої.

— А до речі, моєму синові дуже сподобалося, як я переосмислила російський класичний наратив у своєму романі «Російський сюжет», — знову «виправдовуюся» я.

— Але це було до війни! А втім, і до війни Пушкін був москальським покидьком! А нам іще його пам'ятники нав'язують!

— А як щодо того, щоб спорудити пам'ятник Дантесу на місці пам'ятника Пушкіну на Шулявці?

— Дантесу? До чого тут Дантес?

— *І хто б він був, без Пушкіна, Дантес?*

А так він теж ввійшов в літературу,

— *Не вписаний в безсмертну партитуру,* — цитую я за довільним порядком рядки з вірша «Прийомний син барона був баран».

Як іти за логікою великої Ліни Костенко, то, якщо Дантес у безсмертну партитуру не вписаний, то Пушкін до неї якраз вписаний. Чи ні? І чи вписана до неї сама велика Ліна? І як не вона, тоді хто?

Я знаю, що ігровий постмодерний дискурс, буває, дає змогу розрядити напругу гострих суперечок, коли дискусія мимоволі веде до конфронтації. Ігрова стилістика іноді дозволяє продовжувати нескінченні розмови без нестерпної гостроти. Але це працює не завжди. Війна міцно глушить стан грайливої постмодерності. Гумор війни — інший, висміює ворогів, не своїх. Тому носія ігрової стилістики зручно оголосити денаціоналізованим циніком, який грає на руку ворогам, коли вітчизна в небезпеці.

Але вітчизна таки в небезпеці! Програми новин та коментарі аналітиків, підсилені свідченнями тих, хто саме в зоні бойових дій, створюють картину достатньо тривожну. І злорадні голоси колишніх друзів з Росії пробиваються крізь усі заблоки й забани...

Коли я перекладала книгу Марі-Франс, то прочитала й «Щоденник Лідії», невеличкий текст у жанрі спогадів, написаний у 1978–1993 роках. Лідія Клер, в дівоцтві Ямкова — це мати Марі-Франс. Українка з родини емігрантів, яка вийшла заміж за француза, мала з ним четверо дітей, прожила в шлюбі довге і, зрештою, щасливе життя. Лідія розповідає про своїх батьків, Зиновія і Марусю, які опинилися у Франції після поразки Петлюрівської армії і зради поляків. Батько Лідії, дід Марі-Франс, був сотником Петлюрівської армії. Марі-Франс у своїй книзі «Не-ймовірна подорож», яку я перекладала в цих стінах, розповіла про долю своїх діда й баби все, що знала, зокрема й зі щоденника своєї матері. Тож я мимоволі порівнюю свою реальність біженки від війни, яка вже третій рік живе у Франції в двадцяті роки двадцять першого сторіччя, із реальністю діда й баби Марі-Франс, які починали своє життя у Франції в двадцяті роки сторіччя двадцятого.

В них не було ніяких зв'язків з Україною, жодних новин від рідні, яка лишилася там. В ті часи ще не було телебачення і

навіть масового радіо, були газети. Але газети, зрозуміло, виходили французькою мовою, яку Маруся вивчала в Києві, в Інституті шляхетних дівчат, а Зиновій ніколи не вивчав. І в тогочасних французьких газетах матеріалів про нещодавно утворений СРСР було не так і багато. Родина Ямкових нічого не знала про тих, кого вони залишили в Україні, на землях нинішньої Вінницької області. Відсутність інформації завжди жахає і породжує кошмарні здогади.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

BOOK2GO
ЕЛЕКТРОННІ КНИГИ

КУПИТИ